

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE 1690 - TŐL 1774-IG

PAJKOSSY GYÖRGYNÉ

A budapesti Egyetemi Könyvtár története Nagyszombatban kezdődik. A jezsuita kollégium szerves része volt: Bibliotheca Collegii Tyrnaviensis. Jezsuitakorbeli története három részre tagozódik: az első 1635-ig¹, a második 1635-től 1690-ig, a harmadik 1690-től 1774-ig terjed. Mind a három évszám az egyetem és a könyvtár életében egyaránt jelentős. 1635-ben alapítja Pázmány Péter az egyetemet, és ezzel a felsőoktatás szolgálatába állítja a rend könyvtárát. 1690 jelképezi a jezsuita rend fellendülését, a nagyszombati építkezések kezdetét, és ugyanekkor készül el a könyvtár első nagyszabású katalógusa. 1774-ben veszi kezdetét az állami egyetem, és Mária Terézia 1774. augusztus 19. dekrétumában² a felosztatott jezsuita rend könyvtárát az egyetemnek adja. Az immár Bibliotheca Universitatis életében ezzel új korszak kezdődik.

Jelen tanulmányunk a harmadik, az 1690-től 1774-ig terjedő korszakkal kíván foglalkozni. Ez a korszak a rendi fellendüléssel kezdődik, és a kollégiumi javak államosításával fejeződik be.³ A fellendülés jele az 1690-ben készült katalógus, a felszámolásé az 1774-ben állami rendeletre készített katalógus.⁴

¹ Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményének keletkezése 1561–1635. = Magyar Könyvszemle. 79. évf. 1963. 43–58. l. – A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai. = Magyar Könyvszemle. 80. évf. 1964. 292–309. l. – Az Antiquissima-gyűjtemény III. kollektiója. Collectio Tyrnaviensis 1612–1635. [Kézirat.] Egyetemi Könyvtár. Kézirat G 919.

² Cum absque bibliotheca bene ordinata et supellectili libraria sufficienter instructa, ipsa Universitas efflorescere non posset. Merkur von Ungarn. 2. Jg. 1787. 633. l.

³ OL. Kamarai Lt. Lymbus III. sor. XVIII. sz. 26. csomó (364 l. + 296a–d. l.) és M. K. Helytartótanács. Dep. Lit. Pol. Acta Abol. S. J. Klobusiczky iratok. 1773. 124. no. tartalmazza az 1773-ban felvett *leltárt* és mellékeli a leltározásra vonatkozó utasításokat. Az utasítások szövege sajtó alatt levő tanulmányomban: Vjesnik Bibliotekara Hrvatske. 1968. A commissio mixta 1773–1775. évi üléseinek jegyzőkönyvei ugyancsak a Kamarai Lt.-ban Jesuitica seu Fundus Studiorum 1300–1302. Protocolla alatt találhatók. A leltár mikrofilmen az Egyetemi Könyvtárban is megvan. (Mf Me 103.)

⁴ Az 1690-ben készült katalógus az Egyetemi Könyvtár kéziratárában J 2 jelzeten van. Ismereti Vértessy Miklós *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa* címmel. Magyar Könyvszemle. 73. évf. 1957. 368–372. l. Az 1774-ben készült katalógus: Catalogus librorum Bibliothecae Tyrnaviensis conscriptus anno 1774. OL. Kamarai Lt.-ban Jesuitica seu Fundus Studiorum 1774. oct. 25. 84/8. Mikrofilmje az Egyetemi Könyvtárban Mf Me 108 jelzeten. Mindkét katalógussal foglalkozik Pál-völgyi Endre ebben az Évkönyvben. A katalógusok alapján az állománnyal következő tanulmányomban szeretnék foglalkozni.

A jezsuiták, a Habsburg-udvar feltétlen támogatói, a török kiűzése után az 1687. országgyűlésen elérték, hogy a „*szerzetet, mint testületet értve Magyarországon és annak kapcsolt részeiben bevettnek és állandósítottak tekintsek.*” (20. cikkely.) Ezzel a jezsuita rend elindult hatalmas fejlődése útján. Nagyszombatban is a felszabadító harcok és a Thököly-szabadságharc után élénkült meg a rendi élet. A jezsuiták közjogi helyzetében beállt előnyös változáson kívül a kollégium újjáépítését szükségessé tette, hogy az 1688. évi tűzvész a kollégiumot is fenyegette. Két nagy egyéniség, Sennyei László és Szentiványi Márton alatt, akik felváltva viselték a rektori és kancellári tisztséget, megindultak 1688-ban az építkezések. A kollégium újjáépítése, illetve bővítése, az új épületek tervezése közben a könyvtár bővítésére is gondoltak. Sennyei főérdemei közé számították a könyvtár, a város egyik nevezetességének rendezését.⁵ Sennyei 1690–91-ben kancellár, egy évvel korábban Szentiványi tölti be ezt a tisztséget.⁶ ugyanakkor 1687–1704-ig egyfolytában a nyomda igazgatója.⁷ Szentiványi mondása a könyvtárról közismert volt⁸: a legnagyobb kinszenvedés az volna számára, ha könyvtárba zárnák, de nem szabadna a könyvekhez nyúlania, vagy olvasnia. Kétségkívül mindkettőjük könyvszeretetének, szervezési készségének köszönhető az 1690-ben, a teljes állományt feltüntető, nyomtatott űrlapokon készült katalógus.

A jezsuiták rendszerében a könyvtárnak kezdettől fogva nagy szerepe volt: minden rendháznak volt könyvtára. A mindenre kiterjedő tanulmányi szabályzat, a *Ratio Studiorum* állandóan rendelkezik a könyvtárról. Már 1586-ban elrendeli, hogy kívánatos a könyvtárnak rendszeres évi jövedelmet biztosítani: „*ne nostra copia librorum, sine quibus milites inermes esse videntur, careant.*” Egy 1658. évi rendelkezés a supremus bibliothecarius feladatává teszi, hogy a könyvtárt új szerzőkkel lássa el. Neki kell ügyelni arra is, hogy engedélye nélkül könyvet ne vigyenek el a könyvtárból.

A jezsuita egyetemek általános szabályzata szellemében gondoskodnak Nagyszombatban is a könyvtárról. Nem Naudé⁹ utasításai szerint összeállított könyvtár, mely a tudás minden ágára kiterjed, és a kiadások sokféleségére és szépségére is súlyt fektet, hanem olyan tankönyvtár, mely alkalmas arra, hogy a katolikus királyi Magyarország vezetőit nevelő tanárok segédanyaga legyen.

⁵ Bibliothecan demum hic et ad decorem et ad ordinem oportunitissimum instruxit, ut hoc opus unum sit, ex praecipuis in hac urbe quod Illustres quisque Viri hac transeuntes averent intueri. Epistolae et Elogia defunctorum e S. J. I. tom. 166. I. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár Ab 137. Sennyei László: Diarium rectoratus Tyrnaviensis Soc. Jesu. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár Ab 121.

⁶ Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai. 292. l.

⁷ Iványi Béla–Gárdonyi Albert: A k.m. Egyetemi Nyomda története 1577–1927. Bp., 1927. 195. l.

⁸ Szentiványi mondása: Horányi Elek: Memoria Hungarorum... Posonii, 1777. 3. vol. 359. l.

⁹ Naudé, Gabriel: Avis pour dresser une bibliothèque (1627.) A főúri könyvtárak custosa természetesen más szempontokat tartott szem előtt, mint a nagyszombati jezsuiták, mégis, ha összevetjük a nagyszombati könyvtár XVII. sz.-ig terjedő anyagát a Naudé által kívánt könyvek jegyzékével, az összehasonlítás nem kedvezőtlen. A hittudományon kívül a jogtudományban, természet-tudományban, matematikában ajánlott szerzők nagyrészt megvannak. A filozófiai irányok képviselőinek munkái alig, ellenben a Naudé által felsorolt eretnek szerzők művei elég szép számmal találhatók a könyvtár zárt anyagában.

A könyvtár éppen annyira szerves része volt a kollégium életének, mint pl. a nyomda, és gyarapodása, jelentőségének növekedése a kollégium egészének növekedésével van összefüggésben. A jezsuita egyetemek általános szabályzata szerint Nagyszombatban is rendszerint a kancellár a praefectus bibliothecae.¹⁰ A névsort végigtekintve, látni fogjuk, hogy a kiemelkedő egyéniségek, különösen, ha ugyanakkor a nyomda igazgatói is voltak, a könyvtár fejlődését előnyösen befolyásolták. Azt is láthatjuk, hogy e korban a vezetők – a rektor és a kancellár – nagyrésze előbb vagy utóbb a nyomda vezetői voltak, és ez is mutatja, hogy a jezsuita rendszer mennyire vigyázott arra, hogy megfelelő emberek kerüljenek a közélettel összefüggésben levő posztokra.

A jezsuita rendszerből következik, hogy állandó, egy személyhez kötött vezetés itt sem volt, ezt helyettesítette az egységes disciplina, amely biztosította az elvszerű folyamatosságot a szerzeményezésben. Nem terjedt ki azonban sajnálatos módon a folyamatosság a „katalogizálásra”, a könyvtári rendre, mert itt a „socius bibliothecarii” (segédkönyvtáros), a prefektus mellé osztott teológus otlétén (kérdéses, hogy minden évben volt-e valóban megbízott hallgató) és pontosságán, valamint a tanárok rendszeretén múlt, hogy a beszerzett könyv bekerült-e a címjegyzékbe. Az 1690-ben kezdett és 1773-ig folytatott katalógus tanúsága szerint ezt sem vezették rendszeresen, mert sok olyan évet lehet felmutatni, amelyikben nem írták be a beszerzett könyveket. Így adódott azután az, hogy a feloszlás utáni revíziókor került a katalógusba az ott szereplő könyvek 34%-a! A könyvtári rendetlenség a katalógus adatai szerint főleg az 1760-as évek vége felé harapódzhatott el.

A könyvtár eseménytörténete szorosan összefügg az egyetemével. A kollégium évkönyvírói¹¹ előbb a „nyereség”, „gazdasági ügyek”, utóbb a „könyvtár” címszó alatt jegyezték fel a könyvtár nevezetes eseményeit. Ezt az évkönyvszerű felsorolást nem érdemes követnünk, helyette ismertetjük a könyvtár elhelyezésének, gyarapodásának és állományának fejlődését e megadott korszakban.

Külön kell azonban tárgyalnunk a jezsuita kollégium és vele együtt a könyvtár megszűnését, mert ez nemcsak történetének befejezése, hanem egyben rögzíti az 1773–1774. évi állapotokat, melyekből az új, állami egyetemi könyvtár kiindult.

¹⁰ A kancellárok névsorát közli Pauler Tivadar: A budapesti magyar kir. tudomány-egyetem története. Bp., 1880. 488–492. l.

Az Egyetemi Könyvtár könyvtárosainak jegyzékét összeállította Dümmerth Dezső. [Kéziratban az Egyetemi Könyvtár kéziratárában G 916 jelzeten.] Összeállítása alapján közöljük az e korszak könyvtárosainak és segédkönyvtárosainak névsorát. (5. táblázat.)

A jezsuita könyvtárakra ld. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 3. Bd. 1. Teil. Wiesbaden, 1955. 644–45. l.

¹¹ Az egyetemtörténeti forrásanyagot tartalmazó évkönyvek: Acta Jesuitarum in Hungaria 1599–1710. Bratislava, Pracovisko Matice Slovenskej. MSS. C. 86. fol. ABC. Mikrofilmen az Országos Levéltárban (C 205) és az Egyetemi Könyvtárban (Mf Me 84.). Folytatása: Annuae Collegii Tyrnaviensis Soc. Jesu anni 1711–1765. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. Ab 123. Folytatása: Historia domus Tyrnaviensis Soc. Jesu anni 1766–1772. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. Ab 125. Idézve: *Évkönyvek*.

A KÖNYVTÁR ELHELYEZÉSE

A könyvtár méltó elhelyezésére a nagy építkezések idején került sor. Tudjuk, hogy az egyetem alapításakor a könyvtárnak már nem volt elég helye könyvei elhelyezésére¹², és az *Évkönyvek* 1690-ben is ideiglenes elhelyezésről írnak, „*míg a könyvtár a kollégium épületének bővítésével saját helyhez nem jut ...*”. Ránk maradtak tervrajzok, műszaki leírások¹³, melyek megelőzték a Sennyei László rektorsága alatt 1700-ban megkezdett építkezéseket. A már újjáépített egyetemi főépületben („aedificium academicum” vagy „Universitäts-Schulhaus”, ahogy az 1. és 2. képmellékleten közölt Zillak-tervrajz nevezi) voltak az előadótermek, aulák. A hozzákapcsolódó északi szárny (a Zillak-tervrajzon a Siebenbürgischer Trakt-nak a könyvtárig terjedő része) és a nyugati szárny (a Zillak-tervrajzon „Der Kroatische Trakt”), a tulajdonképpeni kollégiumi épület. Egy 1689-ben készített tervrajzon a könyvtár a kollégiumi épülettömb északi szárnyán a második emeleten van elhelyezve, három helyiségben hat ablakkal a nagy udvarra. A könyvtár együttes alapterülete kb. 200 m². A későbbi tervrajzok is – az első vagy a második emeletre helyezve – azonos nagyságú hat ablakos *teremnek* tervezik a könyvtárt; a mellette levő egy ablakos szoba a könyvtárosé. Ezekhez a tervekhez kapcsolódnak Sennyei részletes megjegyzései, melyek még a könyvtári szekrényeknek gráci minta szerint való elkészítésére is adnak utasítást. (A könyvtárterem a 2. képmellékleten az „e”, illetve „E” szobáknak felel meg.) Tizenkét évi építkezés után az északi szárny elkészült, és 1715-ben az *Évkönyvek* örömmel jelentik, hogy az új szárnyban a második szinten, tehát az első emeleten tágas könyvtárhelyiséget jelöltek ki¹⁴. A könyvtár belső berendezéséről 1718-ban hallunk: a könyvtár előtti folyóson színes, aranyozott fafaragásokkal díszített szekrényeket helyeztek el. 1723-ban 18 darab nagy és ugyanannyi kisebb, festett és arannyal díszített szekrénnel gyarapodott a könyvtár. A nagyalakú könyvek tárolására készített nagy szekrényeken azon nevezetes írónak képe volt látható, akinek műveit a szekrényben elhelyezett művek között a legtöbbre becsülték.

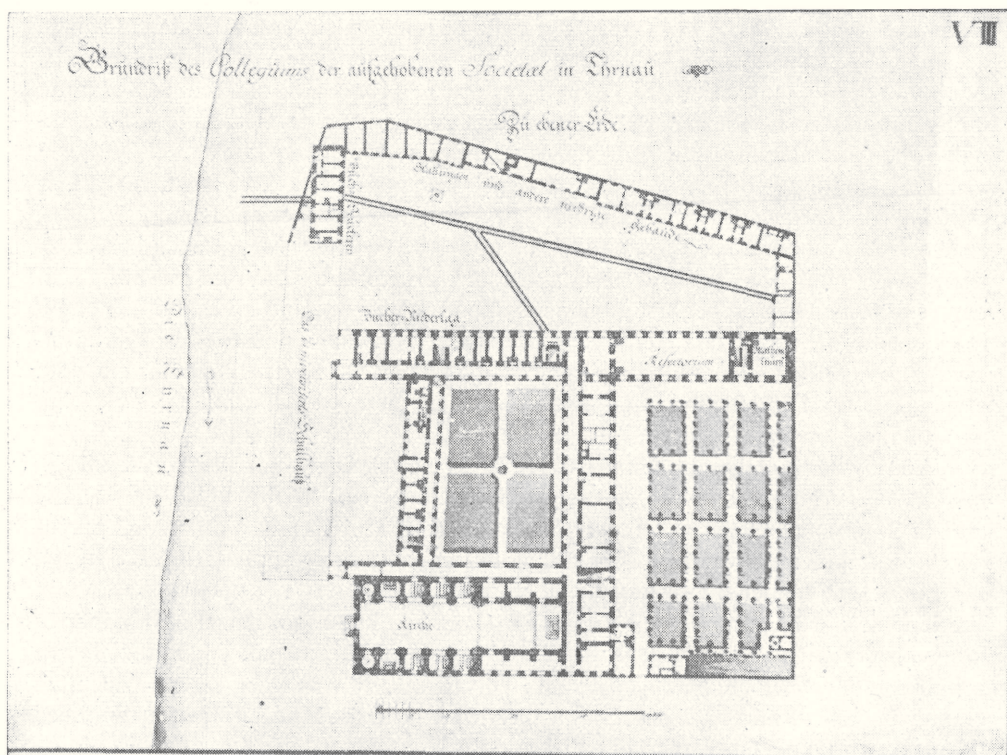
A század közepének nagy reformlendülete az építkezésben is meglátszik. 1753-ban kezdték meg a régi, lakásoknak szolgáló épületrészek lebontása után az északi szárny folytatásának építését, a „Transylvania” új épületszárnyát. Minthogy 1753 után komoly változás nem történt az épülettömbben, támaszkodhatunk arra az alaprajzra, amelyet a rend feloszlata után készítettett Mária Terézia.¹⁵ Az Év-

¹² A Thurzó-könyvtárt 1637-ben hely hiányában nem tudták a kollégiumban elhelyezni, hanem a könyveket katalogizálva, a Telegdi-házban helyezték el. Csery József: *Historia C. R. Scientiarum Universitatis Pestiensis*. 2. köt. 1637. évi bejegyzés. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár B 163.

¹³ OL. Acta Jesuit. Irreg. Tyrn. fasc. 3. no. 46, 55, 67, 69, 74 Miscell. fasc. 10. no. 175–176, 179., 180. Az egész egyetemi, kollégiumi épülettömb megértéséhez ld. az 1. sz. képmellékletet.

¹⁴ *Évkönyvek* 1715: „locus bibliothecae amplius et spaciosus cubiculum deinde commune (uti vocamus) designatur, adjectis nonnullis habitaculis” és Merkur von Ungarn. 2. Jg. 1787. 675. l.

¹⁵ Mária Terézia megrajzoltatta Karl Zillak kamarai építőmesterrel a nagyszombati egyetemnek, valamint a Budán és Pesten egyetemi célokra alkalmas épületeknek alaprajzát. Ez a rajzgyűjtemény a nagyszombati Spolok Sv. Vojtecha-ban, mikrofilmje az Egyetemi Könyvtárban (Mf Me 95) Címe: Grundrisse aller in Tirnau befindlichen, theils unmittelbar zur Universität gehörigen, theils mit derselben einen Zusammenhang habenden Gebäuden... von Karl Zillak bürg. Baumeister in Press-



1. A nagyyszombati kollégium földszinti alaprajza

könyvek 1753. évi bejegyzése szerint a „Transylvania” épületszárny új része (a 2. képmellékleten a „B” és „A”, illetve a „b”, „b” és „a” helyiségek) 26 öl (49,1 m) hosszú és két részből áll. Az első rész (a 2. képmellékleten a „B”, illetve „b” és „b” helyiségek) hossza 100 láb (kb. 31 m). Ennek első emeletét teljesen a könyvtár foglalja el („B” helyiség). A könyvtárterem alapterülete kb. 300 m² (100 láb hosszú és 30 láb széles), magassága meghaladja a 8 métert. A padlót kelheimi lapok borítják. A terem mindkét oldalán 8 ablak, így, épület nem lévén a közelben, a könyvtárnak világosnak kellett lennie. A terem nagyságának érzékelésére jegyezzük meg, hogy azonos nagyságú az alatta fekvő, szintén fényesen kialakított refektóriummal. (I. képmelléklet.) Az épületszárny másik, 56 láb hosszú részében volt a csillagvizs-

burg. A mellékelt alaprajzokon: 1. a kollégium földszintjének alaprajza, 2. a kollégium „Transylvania” elnevezésű szárnyának első és második emeletének alaprajza. Itt jegyzendő meg, hogy az alaprajz ugyanazokat az épületeket számítja a kollégium épületei közé, mint a leltár, tehát az aedificium academicumot nem méri fel.

A 2. sz. képmellékleten a „Transylvania” épületszárny első emeletének rajzán a *B* jelölésű terem a könyvtár (a leltár „belső terem”-nek nevezi) az előtte levő *C* szoba (das Less-Zimmer, a leltár külső szobának nevezi) A *D* jelölésű szobák egyike a könyvtárosé. A *C* jelölésű szoba, elhelyezését látva megértjük, hogy a leltár, miért a „Hungaria”-szárnynál említi a könyvtárt. Az 1753. évi építkezés ugyanis, mely 26 öl hosszú szárnyal bővítette a meglevő traktust, a *B* teremmel kezdődik.

gáló („A”, illetve „a”). A könyvtárnak a csillagvizsgáló felé is volt kijárata.¹⁶ 1761-ig, az ünnepélyes megnyitásig állandóan építkeztek az épületen, a könyvtárban is. A négy boltíví mennyezetet freskókkal borították: Mózes a hittudományt, Salamon király a jogtudományt jelképezte, az állatöv-, a csillagok-, a természet- és a muzsák-nak képei a matematika, a filozófia és a többi tudományág könyveire utaltak.¹⁷

1761. május 5-én nagy ünnepélyességgel szentelték fel a könyvtárt, melyet az évkönyvíró „*kollégiumunk fő díszének*” nevezett. Az ünnepélyen Jenamy Vilmos, az ékesszólás tanára a barokk szónoklás pompájával dicsérte.¹⁸ Méltatta a könyvtárak jelentőségét általában, majd a jezsuita rendnek érdemeit a könyvtár megalapításában és a könyvtár szerepét a tudományosságban. Mind ő, mind a későbbi évkönyvíró kiemelte Kéri Borgia Ferenc tevékenységét a könyvtár építésével és gyarapításával kapcsolatban. Jenamy panegiriszében joggal nevezte Kérit a könyvtár második atyjának¹⁹. Az 1770–71. évi nagy építkezések már nem változtattak a könyvtáron, az általános renoválás alkalmával csak ablakokat, ajtókat cseréltek ki.²⁰

A könyvtár legteljesebb leírását az 1773. évi, a feloszlatakor készített leltárban találjuk. Eszerint a könyvtár egy nagyobb belső és egy kisebb külső helyiségből áll²¹ (a 2. képmellékleten az „Erster Stock” B és C szobája). A belső szoba berendezése: a falhoz erősítve tizenkilenc tölgyfából készült könyvespolc (armaria aperta), két asztal (egy keményfából készült fekete márványlapos, s egy puhafa kiasasztal), két lépcső, három zsámoly és négy szék (közülük kettő bőrrüllel). Magában a könyvtárteremben való olvasásra csak a feloszlata utáni korban gondoltak, így ez a bútorzat megfeleltethető az igényeknek. Ugyancsak itt volt elhelyezve a kollégium éremgyűjteménye három, kisasztalokra helyezett szekrényében. Ebben a teremben tartották a diákok fehér zászlaját is.²² A külső szobában kilenc, különféle színűre

¹⁶ *Évkönyvek* 1753. év. A csillagvizsgálót lebontották a múlt században, így a könyvtár helyiségeivel fejeződik be jelenleg az épületszárny. Az épületszárny nem mutat semmi figyelemreméltót, és féltő, hogy a könyvtár szépségéből semmi sem maradt meg, minthogy hosszú idő óta kaszárnya az épület.

¹⁷ Jenamy [Vilmos] Guilelmus: Panegyricus occasione novae Academici Societatis Jesu Tyrnaviae Collegii Bibliothecae concinnatus a ... Tyrnaviae, 1761. Typis Academicis Soc. Jesu. 20 l.

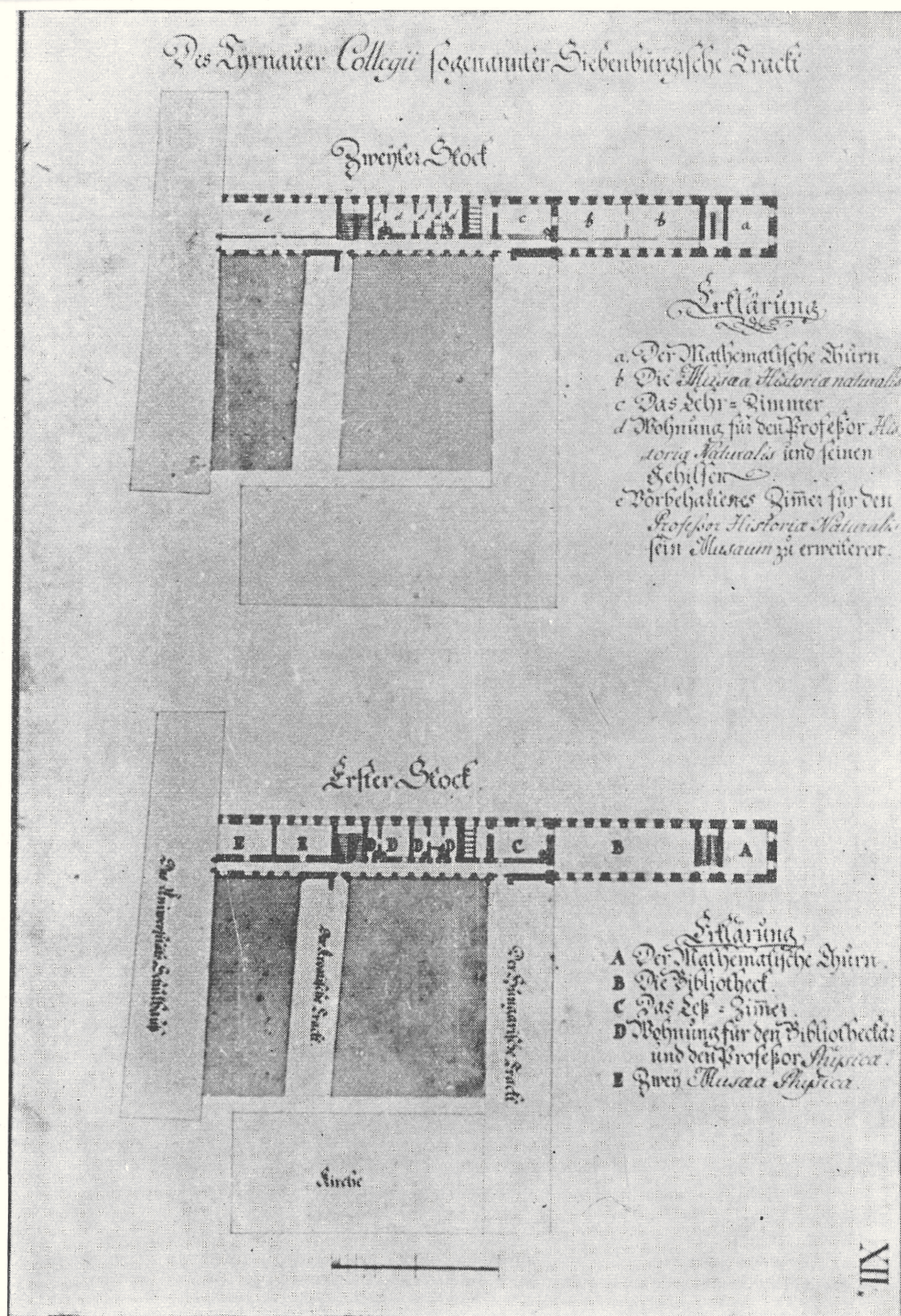
¹⁸ Admiramini capacissimam eruditionis totius sedem, lectissimorum voluminum millia facile viginti (!) conclusuram structuraeque doctissimae soliditatem, oportunitatem. Kovachich György így emlékezik meg a könyvtár felavatásáról: ... vergrößerten sie ihr bereits weitläufiges Kollegium und bestimmten davon einen der grössten und prächtigsten Geschosse zu einer Bibliothek ... Merkur von Ungarn. 2. Jg. 1787. 18. l.

¹⁹ A könyvtár alapítójának Rudolf királyt tartja.

²⁰ Tyrnaviensis universitatis Aedificia concernentia acta. OL. Kancelláriai Lt. Acta particularia no. 551. Hillebrandt aktái. 47 beszámozatlan oldal.

²¹ In tractu partis Collegii communiter Hungariae vocatae [Inventarium 27. l.] In tractu autem primae [!] contignationis a latere occidentem respiciente ... 17. Bibliotheca. [Inventarium 78. l.]

²² Az egyetemi konzisztóriumnak 1775. VII. 4. jelentése első sorban az egyetemi könyvtárról és nyomdáról szól. Kovachich annyira jellemzőnek tartotta, hogy szórol szóra közli. Minthogy nagyrészt már az új terveket ismerteti, csak azt a részt emeljük ki, mely a könyvtárt írja le: der Haupteingang war aus dem Kollegium, hinten aber war ein Ausgang auf die Sternwarte durch eine Thür, die man aber in der Bibliothek nicht so leicht bemerkte, weil darauf wie an den übrigen Kasten Fächer für die Bücher angebracht waren. Der Saal war prächtig und geräumig, die Bücherkästen von harten Holz, die Fenster gross und überhaupt alles herrlich bis auf einen Theil der Bücher selbst, wo Jeder andere Wahl gewünscht hätte. ... (Merkur von Ungarn. 2. Jg. 1787. 1052. l.)



2. A nagyszombati kollégium Transylvania szárnyának I., II. emeleti alaprajza

festett, aranydíszes puhafa szekrény állt, jezsuita írók képeivel díszítve.²³ Ezekben a szekrényekben volt elhelyezve az 507 kézirat, az 598 kötet tiltott könyv és a krudában maradt nyomtatványok anyaga. A könyvtár előtti folyosó falán Jézusnak, az apostoloknak, szenteknek és a Társaság jeles tagjainak képei és érelámpák.

A barokk építőművészet térhatásokra törekedett, ekkor épültek a nagy könyvtártermek; oszlopok, freskók, nagy ablakok, galériák jellemezték e termeket. A kolostori könyvtárak sem kivételek: a legnagyobb termet, rendszerint a refektórium feletti helyiséget alakították ki számára, pompájukkal versenyeztek a főúri könyvtárak szépségével. Nem állíthatjuk egysorba a nagyszombati könyvtártermet a magyarországi barokk műremekkel, de nem vitás, hogy ha szerényebben is, a barokk könyvtárterem ideálját valósította meg.

A nagy ablakok, a mennyezetet borító freskók, az ablakok között álló keményfa polcok, a rejtett ajtó a csillagvizsgáló felé a kor igényét tükrözik. Kiemelendő, mert ritkaságszámba ment, hogy díszes kályhát is építettek a terembe. A barokk könyvtárakra jellemző különlegességek közül csak az éremgyűjteményt tartották itt, a földgömböket, műszereket nyilván a közelben levő csillagvizsgálóban, a ritka krodilust a folyosó falán helyezték el. A könyvek a kor szokásának megfelelően szakok szerint voltak felállítva. Ez nem is lehetett másképpen, mert a katalógus, bár szakjai nagyjában megegyeztek a felállítással (ld. 1. és 2. táblázat.), azzal, hogy helyrajzi számot nem közöl, inkább a leltár szerepét tölti be. Európában, a nagyszombatinál sokkal nagyobb könyvtárakban is, természetesnek tartották, hogy a kívánt művet a felállított könyvek között keressék meg – a katalógus tájékoztatót csupán, de ennek alapján könyvet nem lehetett megtalálni.²⁴

A könyvtár mellett (2. képmelléklet D.) volt a subbibliothecarius szobája. Felszerelése megegyezik a többi rendtagéval; vaságy, egy bőrszék, egy faszék, mosdótál korsóval, vas tömjéntartó, cserép-szenteltvíztartó. A harmadik emeleten volt egy szoba a régi, használaton kívül helyezett könyvek számára.

A jezsuita rend eltörlésével az új, állami egyetemi könyvtárnak nemcsak funkciói, hanem helyiségei is szaporodtak. A könyvtárosok javaslatára olvasószobákat jelöltek ki közvetlenül a könyvtárhoz csatlakozó Hungaria-szárnyon: egyet általános olvasónak, másikat „kutató”-olvasónak. Ezeknek ismertetése azonban már a következő korszakhoz tartozik.

A KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYÁNAK GYARAPODÁSA

A könyvtár állománya különféle forrásokból gyarapodott. Legelső forrás a kollégium nyomdája.²⁵ A nyomda és a könyvtár kapcsolata kezdettől fogva szoros;

²³ Ezek a szekrények nyilván azonosak az Évkönyvekben az 1718. évnél említettekkel. Két szekrény fennmaradt a nagyszombati múzeumban. Fényképét ld. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. 3. köt. 1966. 109. l.

²⁴ A XVIII. sz.-i európai könyvtárakra vonatkozó adatokat ld. Predeck, Albert: Bibliotheksbesuche eines gelehrten Reisenden ... = Zentralblatt für Bibliothekswesen. 45. Jg. 1928. 221–265., 342–354., 393–407. l.

²⁵ A kollégium és a nyomda elszámolásai, amelyekből idézünk: OL. Kamarai Lt. Acta Jesuitica. Nagyszombat. A 2561. Rationes Menstruae Collegii Tyrnaviensis S. J. ab anno 1737–[1773] Mikro-

nem egyszer a kancellár (könyvtáros) és nyomdaigazgató személye azonos volt. A nyomda saját, vagy más nyomdák könyveiből ajándékozott a tanároknak, a könyvtárnak, a csillagdnak, ünnepélyekre, egyes évfolyamoknak.²⁶ Kötetést vállalt a könyvtár, a rektor, a tanárok számára. Rendszeresen gondoskodott a könyvtár fejlesztéséről: a kancellárnak – a könyvtár vezetőjének – évente kifejezetten a könyvtár számára állandó jelleggel pénzt adott.²⁷ (A nyomda elszámolásaiban a kollégiumnak adott pénz, melyet a rektor vett át, külön rovatként szerepelt.) A katalógusból is, de a nyomda elszámolásaiból is látszik, hogy saját kiadványaiból rendszeresen adott, néha több példányt is.²⁸ Nem akarjuk ezt a juttatást a „kötelespéldány-szolgáltatás” előzményének tekinteni, de kétségkívül jó példa és gyakorlat lehetett a későbbi kor számára. A nyomda könyvraktárában levő könyvekből is adományozott a könyvtárnak: újonnan beszerzett²⁹ és „elfekvő” könyvekből egyaránt. Az utóbbira példa a könyvtár szempontjából nagyon szerencsésnek mondható 1735. év. Csepelényi Ferencnek nyomdai és könyvtári prefektussága idején a könyvtár 260 Ft értékben kapott XVII. századi könyveket bekötve. Az évkönyvírónak ezt a tudósítását a katalógus is megerősíti: 1735-ben 560 kötet könyvet írtak be, melynek kétharmada valóban régi könyv. Drága, új könyvek is szerepeltek a nyomda ajándékai között: így pl. Suarez munkái velencei kiadásának „nyomdából újonnan kijött 14 kötete” 1744-ben, vagy Martene–Durand 14 kötetes munkája 1767-ben 144 Ft értékben.³⁰ A nyomda az 1764–1773 években – az 1767. évet nem tekintve – 20–30 Ft értékben juttatott könyvet vagy vállalt kötést a könyvtárnak.

Ránk maradtak a nyomda elszámolásai között a könyvek beszerzésére fordított kiadásainak jegyzéke. A *Rationes generales in libros extraneos* kimutatja a kiadásokat 1750 és 1773 között.³¹ Részletes, az egyes beszerzési tételeket feltüntető kimutatás csak az 1764–1773. évekből maradt ránk, sajnos éppen azokból az évekből, amikor a nyomda könyvkereskedői szerepe a legkisebb volt. Ezek az eladásra beszerzett könyvek nagyrészt egyéb hazai, valamint osztrák és cseh jezsuita nyomdák

filmje az Egyetemi Könyvtárban Mf Me 102. A 2562. *Rationes menstruae, trimestres et generales*. A nagyszombati nyomda kiadásainak jegyzéke 1750–1773. A 2563–64. *Liber primus, secundus expositorum*. [1764–73.] Felsorolja az A 2562-ben megadott sorrendben (*exposita in bibliopagos, candelas ... libros extraneos ...*) évek, hónapok szerint a kiadásokat.

²⁶ A hallgatóknak nagyszámmal adott tankönyv teszi érthetővé, hogy miért van kevés tankönyv a könyvtárban.

²⁷ A nyomda 1764. és 1772. között 105, 100, 100, 105, 149, 105 Ft-t, 130 Ft 21 krajcárt, 216 Ft 35 krajcárt, 129 Ft-t adott a könyvtárnak. (A 2563)

²⁸ 1772. *Adscribuntur Colleg. varii libri hic impressi eleganter compacti dati pro Bibliotheca*. 17 Ft 57 krajcár [értékben.] (A 2563).

²⁹ 1767, júliusban 180 Ft 15 krajcár értékben adott a nyomda a könyvtárnak könyveket.

³⁰ Suarez 14 kötete ld. *Évkönyvek 1744. év*. A mű: Suarez, Francisco: *Opera omnia hactenus edita ... Venetiis, 1740–1743*. A könyvben az inscriptus (1744) mellett: „sumptibus eiusdem Typographiae.” Martene – Durand 14 kötetes munkája: Martene, Edmundus – Durand, Ursinus: *Veterum scriptorum et monumentorum historicorum dogmaticorum moralium amplissima collectio*. 1–9. vol. Paris, 1724–1733. Híres munka. A könyvben a beszerzés dátuma beírva.

³¹ A *Rationes generales in libros extraneos* (1750–1773) 300 Ft-os átlagkiadást tüntet fel erre az időszakra; a legtöbb 1750-ben, a legkevesebb 1756-ban volt: 1061, illetve 15 Ft.

kiadványai. Az itt szereplő könyvekből egy-egy példányt megvett vagy ajándékba kapott a könyvtár.³²

A folyamatos beszerzést, a sorozatos munkák beszerzését nyilván a nyomda biztosította, mert tudjuk, hogy az *Acta Sanctorum*nak mind velencei, mind antwerpeni kiadását, Gretser és Suarez többkötetes munkáit rendszeresen és gyorsan a nyomda szállította.³³ A kollégium nyomdáján kívül a külföldi könyvek beszerzésében bécsi könyvkereskedőkkel is kapcsolatban álltak: a XVII. sz.-ból Severus Esch,³⁴ a XVIII. sz.-ból Martin Endter³⁵ és Augustin Bernardi³⁶ közreműködéséről tudunk. Ez utóbbiak egyben a nyomda bizományosai is voltak. Kapcsolatban állottak Olaszországgal, elsősorban Velencével, valamint a belga és délnémet katolikus központokkal, Augsburggal és Regensburggal.³⁷

A könyvtár vagyoni állapotát ismerjük,³⁸ a könyvtárra fordított kiadások jegyzéke az 1737–1773. évekből fennmaradt.³⁹

Ez az összeg évente változott: 52 és 415 Ft a két szélső érték. Összehasonlítás céljából említjük meg, hogy a kassai jezsuiták 1755-től évi 100, a nagybányai jezsuiták 1714 és 1733 között összesen 937 Ft 18 kr-t költöttek könyvtárukra. Pannonhalma, ahol az összes szerzetesrendek közül a legnagyobb volt a beszerzés, 1768-tól 1786-ig évi 700 Ft-ot állított be könyvvásárlásra, és így e 19 év alatt 1801-ről

³² A nyomda 1765. októberben Linné *Selectae ex amoenitatibus academicis dissertationes ad universam naturalem historiam pertinentes ... Graecii*, 1764, két példányt vett 1 Ft. 12 krajcárért. A két példány a könyvtárba került. 1766. februárban két példányban beszerezték: „D. Gregor Trautweini *Vindiciarum adversus Justinum Febronium*” (= *Vindiciarum adversus Justini Febronii de abusu et usurpatione summae potestatis pontificiae. Augustae Vindel.*, 1765.) Ebből egy példány a könyvtárban van.

³³ Suarez, Francisco (1548–1617) spanyol filozófus és teológus, a jezsuita neoscholasztikus iskola vezető filozófusa. A legolvasottabb szerzők egyike a nagyszombati könyvtárban. Az *opera omnia* 1–23. vol. Venetiis, 1740–1751. beszerzési módja:

1–4.	vol. megj.	1740. beszerzés	1740.
5–10.		1741.	1742.
11–14.		1743.	1744.
15–16.		1744.	1745.
17–23.		1746–1751.	1756.

Az 1–23. vol. két példányban volt meg. Az Évkönyvek 1744-ben és 1745-ben írnak a beszerzésükről.

³⁴ Csery József id. kézirat. 1637. év.

³⁵ Iványi Béla–Gárdonyi Albert id. mű 60. l.

³⁶ Uo. 191. l. és OL. *Jesuitica seu Fundus Studiorum* 1302. Protocolla. Sessio 1775. 3a., 54., 58. Az *Acta Jesuitica* teljes feldolgozása nyilván feleletet fog adni, kik voltak az egyetem szállítói, és így a könyvkereskedelem és a könyvtár története egyaránt gazdagodik adatokkal.

³⁷ Az Évkönyvek 1737. évi bejegyzése: *Bibliotheca aucta hoc anno libris et omnis fere generis partim Venetiis, partim Augusta, partim Ratisbona comparatis pretio 147 Ft.*

³⁸ A könyvtár „vagyona” az 1773. évi leltár szerint (16. l.) *Capitale Bibliothecae Collegii apud Joannem Liptay in obligatorialibus a 5 pc 500 Ft.*

1714-ben az évkönyvíró állandó pénzügyi segély felajánlásáról ír: legalább évi 200 Ft-t terveznek be. 1714-ben ezt az összeget mindenesetre megkapták, és megvették a 25 kötetes *Decisiones Sacrae Rotae Romanae*. Canonistae szakban Rubeo és Campagni név alatt [Sacrae] Rotae Romanae Decis[i]ones]. Venetiis, 1697. A beszerzés dátuma 1715. A könyvekben az inscriptus 1714. és 1715.

³⁹ Ld. 4. táblázat.

4249 kötetre szaporodott a könyvtár.⁴⁰ A könyvtárra fordított összeget és a könyv-árakat ismerve, világosan kitűnik, hogy a nagyszombati könyvtár gyarapodása nagyrészt ajándékokból származhatott, mert a beszerzésre szánt összeg csak a leglényegesebb művek beszerzésére volt elég. Az összeg elégtelen mivoltával az évkönyvírok is tisztában voltak.

A jezsuita rend szervezettségéből következik, hogy szerteágazó házainak kiadványai ajándékként érkezhettek a könyvtárba. Innen érthető, hogy egyes jezsuita szerzők minden könyve megvan: Erasmus Frölich vagy Joseph Khell⁴¹ történeti, numizmatikai, matematikai, illetve természettudományi művei azonnal megjelennek a könyvtárban. Ezek a kiadványok a provinciákkal való szoros kapcsolatot, különösen a bécsi egyetemmel való kooperációt is mutatják.⁴² A rektorok⁴³ és tanárok⁴⁴ adományai, melyek komoly értéket jelentettek, szintén a szomszédos országok jezsuita rendházaival való együttműködés eredményei. E jól kiépített jezsuita „kiadványcserén” kívül a rend éppen tudós tagjai munkássága révén igyekezett a tudós társaságokkal kapcsolatot fenntartani.

A kortársak is tisztában voltak e kapcsolatok jelentőségével, mert mind az évkönyvíró, mind Jenamy idézett panegirisében Kéri B. Ferenc főérdemei közt sorolja fel a tudós társaságokkal való jóviszonyát és kiadványaik beszerzését. E révén jutottak a párizsi akadémia *Histoire de l'Académie R. des Sciences* 75 kötetéhez és a szentpétervári akadémia *Commentarii 1726–1769* kötetéhez. (Mindkettő ma is megvan az Egyetemi Könyvtár birtokában.)

Nem szabad megfeledkeznünk az egyes főurak és köznemesek ajándékairól, végrendeleteikben tett hagyakozásaikról. Az adományozók nemcsak könyveket, hanem könyvek vásárlására, a „*könyvtár gyarapítására*” hagynak komoly pénzösszegeket (1706-ban pl. 1000 Ft-ot), és ezt ugyanolyan lelkesedéssel teszik, mint-

⁴⁰ Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon. Magyar Könyvszemle. 30. évf. 1923. 81. l. Az olasz, angol és francia könyvtárak viszonyaival nem hasonlíthatjuk össze a magyarországi könyvtárak helyzetét, a németországi könyvtárak anyagi viszonyaival azonban már össze lehet vetni. Rendszeres jövedelemre a németországi könyvtárak sem számíthattak: a legtöbb könyvtár ajándékokra, hagyatékokra volt utalva. A középnagyságú, a nagyszombati könyvtár nagyságrendjével azonos könyvtárak általában évi 200–400 Ft közti juttatásokat élveztek. (Predeek id. műve.)

⁴¹ Mindketten osztrák jezsuiták. Erasmus Frölich (1700–1758) a numizmatika és történelem terén alkotott maradandót, de matematikai munkákat is írt. A Garelli-Könyvtár igazgatói állásában Joseph Khell (1714–1772) követte, aki hozzá hasonlóan foglalkozott történelemmel, numizmatikával, teológiával és a természettudományokkal. Otto Vogel: Die Bibliotheca Theresiana und ihre Bibliothekare. Biblos. 16. Jg. 1967. 103–123. l.

⁴² Kollár Ádám: *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia*. 1–2. vol. Vindobonae, 1761. katalógusba írásakor a következő megjegyzést írták: „*dono data ab Augusta Bibliotheca Vindobonensi.*”

⁴³ Az Évkönyvek és a katalógus megemlíti az adományokat. Pl. az 1755. évnél: *ex eiusdem [= rectoris] liberalitate* 40 spiritualia-t kapott a könyvtár; 1766-ban: *multas praeterea accessiones debet specula astronomica, Bibliotheca, Res antiquaria liberalitate R. P. Rectoris [Schmitth Miklós]*

⁴⁴ Az 1744. év beszerzéseinek nagyrésze mellé „*ex liberalitate P. Joan Prileszki*” van írva. E könyvek értékét mutatja, hogy az évkönyvíró is felsorolja egy részüket az Évkönyvekben (Prileszki a dogmatika tanára 1749–1755-ig, s egyúttal dékán, többízben rektor és kancellár.) 1760-ban Miha-lecz István jezsuita ingó javainak harmad részét a könyvtár felszerelésére ajándékozta. (Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. 1. köt. Pest, 1870. 112. l.) Az OL-ban levő *Acta Jesuitica* nagyszámmal tartalmaz ilyen természetű végrendeleteket.

ahogy az 1700-as évek elején sokan nagy pénzösszegeket ajánlottak fel a kollégium építésére.

Az évkönyvírók bizonyos években többet foglalkoznak a könyvtár ügyeivel – ezek a beszerzés, gyarapodás, építkezés szempontjából lényegesebb időszakok. Ugyanilyen kiemelkedő éveket, vagy évet vehetünk észre, ha a katalógust nézzük át a beszerzés idejét tekintve. Ha az 1690-ben kezdett katalógusban vizsgáljuk az 1691 és 1773 között beírt könyveket a beszerzés ideje szerint, az alábbi érdekes kép alakul ki: 6012 kötetet írtak be a katalógusba – ebből 3997 kötet a beszerzéssel egyidőben, a beszerzés idejét feltüntetve, 2015 kötet azonban, az egész gyarapodásnak mintegy 34%-a, a revízió alkalmával íratott be. A beszerzés idejét tekintve, feltűnő csomók láthatók. 1690 után az első komoly beírás 1692-ben 169 kötet volt;⁴⁵ ekkor Szentiványi Márton a rektor és a nyomdaigazgató, Sennyei László a kancellár. 1693–1704 között 2–44 a beszerzett kötetek száma. 1705-ben nagy kiugrás következik: 650 kötetet írtak be. Ezek közül mintegy 200 kötet a nyomda terméke. Vajon e nagyszámú nyomdai ajándékok Szentiványi Mártonnak köszönhetők, nem tudjuk megállapítani.⁴⁶

Az 1710-es évek pangásából az 1712. év gyarapodása emelkedik ki: 96 kötet. Talán megint a nyomda és kancellár azonosságában kell keresnünk a magyarázatot: Tapolcsányi Lőrinc a dogmatika tudós tanára a helyettes kancellár és a nyomda prefektusa. Az 1720-as évektől állandóan nő a beszerzés: 1732-ben 119, 1733-ban 182, 1735-ben 560, 1736-ban 164 kötetet írtak be. Az évkönyvíró 1735-nél és 1736-nál megemlíti a nagy, értékben is kifejezett (732 Ft és 374 Ft) gyarapodást. A nyomdából kapott könyvek nagy száma – értékben 260 Ft. – Csepelényi Ferencnek a nyomda prefektusának és egyúttal bibliothecae director-nak köszönhető. Az évkönyvíró által felsorolt könyvek mind megtalálhatók a katalógusban, esetleg egy év eltolódással beírva. 1742–1747-ben az évkönyvekben sok helyet szenteltek a könyvtár gyarapodásának; ezekben az években komoly beszerzések voltak – 1742-ben pl. 122 kötet. Az 1750-es években kiugróbb az 1755. év gyarapodása (147 kötet). Erről az évkönyvíró is ír. Az 1760-as években könyvtári gyarapodásról nem számolnak be részletesen, csupán az 1762. évben sorolják fel az „új” szellemű fizikai műveket: Beccaria, Khell, Krafft, Castel és Boscovich munkáit. Az 1760-as években a könyvtári rend laza lehetett, mert kevés bejegyzés van a katalógusban (egy évre 1–40 kötet), holott tudjuk, hogy komoly beszerzések voltak ezekben az években;⁴⁷ a modern természettudományi könyvek meg éppenséggel ezekben az években, az 50-es évektől folyamatosan érkeztek be. A könyvek beszerzésének felfelé ívelő irányát a könyvtárra fordított összegeknél is látjuk (4. táblázat).

1740–1749 átlag: 153 Ft kiemelkedő összeg: 266 Ft 35 kr. (1747)
325 Ft 3 kr. (1749)

⁴⁵ Évkönyvek 1692.: Accessit Bibliothecae librorum singularim augmentum, pretium Rhenensium excedens facile trecentorum.

⁴⁶ Szentiványi Márton 1692–1704. a nyomda prefektusa, 1704-ben kancellár, 1705-ben halt meg. (Évkönyvek, Iványi Béla–Gárdonyi Albert id. műve, Serfőző József: Szentiványi Márton. Bp., 1942.)

⁴⁷ Id. 43. jegyzet. 1766-ra vonatkozó idézet.

1750–1759 átlag: 154 Ft kiemelkedő összeg: 415 Ft 26 kr. (1752)
 334 Ft 36 kr. (1755)
 1760–1769 átlag: 202 Ft kiemelkedő összeg: 349 Ft 7 kr. (1760)
 366 Ft 27 kr. (1763)

A katalógus bejegyzései – az egy évben érkezett könyvek száma – és az abban az évben a könyvtárra fordított összegek látszólag nem fedik egymást. Feltételezhető, hogy a kiadások mind könyvekre vonatkoznak, hiszen minden egyéb – tüzelő, gyertya, építkezés stb. külön rovatban szerepelt. Egyetlen olyan év (1737) van csak ahol az évkönyvíró megemlíti az összeget, melyet különféle könyvekre költöttek (147 Ft), és ez az összeg a könyvtárra fordított összeggel majdnem megegyezik (152 Ft.)

Akármilyen értékes is az adomány, a könyvtár céltudatos fejlesztése csakis vásárlás útján történhetik. Ha így nézzük meg a könyvtár gyarapodását, kétségkívül észre kell vennünk a céltudatosságot:

1. Alapvető munkák több kiadásban vannak meg. Az új kiadásokat viszonylag gyorsan szerzik be.⁴⁸

2. A jelentős vagy számukra fontos szerzők munkáit nemcsak új kiadásban, hanem több példányban szerzik be.⁴⁹

3. Sorozatos, többkötetes munkák folyamatos beszerzését szem előtt tartják.⁵⁰

Ezen általános szempontok mellett jól kimutatható a beszerzésben egyes irányok, korszakok, nevezetes tanárok érdeklődési köre, és mindenek előtt az 1753. évi reform hatása. Mária Terézia a felvilágosult államraison jegyében a bécsi egyetem mintájára Nagyszombatban 1753-ban új oktatási rendet vezetett be. Ennek lényege, hogy ez alkalommal először szólt bele az állam az egyházi iskolák tanmenetébe. A reform hatásával azonban nem lévén megelégedve, 1762-ben Barkóczy Ferenc prímás vezetésével újabb reformmunkálatok kezdődtek meg. A reform teljes kibontakozását ugyan egy időre Barkóczy korai halála megakadályozta,⁵¹ de az 1770-ben bevezetett *Norma studiorum* az államhatalom korlátlan rendelkezéseit tartalmazta. Az egyetemi reformmunkálatok kezdetén, 1752–55-ben és 1759–62-ben Kéri Borgia Ferenc az egyetem rektora; 1753-ban ő dolgozta ki a nagyszombati tervet, a megváltoztatott tanítási rendet – 1762-ben Barkóczy tőle kéri be az egyetem tanrendjét. A rend nyilván nem véletlenül helyezte Kérit ezekben a kritikus években a kollégium élére. A jezsuita rendnek változtatnia kellett eddigi oktatási politikáján, ha nem akart reménytelenül lemaradni a felvilágosodás polgári filozófusainak a tudomány és az oktatás minden területén érezhető hatásával szemben.

⁴⁸ Suarez, Gretser műveinek állandó beszerzésén kívül látjuk ezt a „*Sancti Patres*” legújabb kiadásainak beszerzésében, a skolasztikus filozófusok, teológusok (Ulloa, Esparza) új kiadásainak rendszeres gyűjtésében.

⁴⁹ Évkönyvek 1735.: *Procurata opera Petavii, Bellarmini, Lipsii, Dümesnil, Fontana, Pichler, Reiffenstul (!), Schmalczgruber (!) ut ex singulis plura exempla haberentur.*

⁵⁰ Évkönyvek 1735.: *Procurati item, qui deerant ad completenda opera Baronii thomi (!) 3, Kircheri tomi 8.*

⁵¹ Hermann Egyed id. mű 103., 108. l.

El kellett fogadnia a természettudomány új eredményeit⁵², és kétségkívül a filozófia terén is – ha csak szerényen is – helyet kellett adnia az új áramlatoknak. Az 1753. évi reformot, mely „ugrásszerű változást jelentett az egyetem fizikatanításában”,⁵³ nagy szellemi átalakulás előzte meg. Ennek vezetőjét Kéri Borgia Ferencben (1702–1763) látja a tudománytörténeti kutatás. Kéri kétségkívül rendkívüli tehetség: foglalkozik patológiával, a bizánci történelemben otthonos, kortársai csodálják fizikai és csillagászati tudományos munkásságát, híre Londont is megjárja, és Cassini a csillagvizsgáló felavatásakor – mely a könyvtár megnyitásával egyidőben volt – Nagyszombatra jön meglátogatni. A csillagászat és könyvtár iránt érzett szeretetét mutatja, hogy az ő rendelkezésére, kívánságára készült ajtó a csillagvizsgáló torony és a könyvtár között. Arcképét a könyvtár alapítójára való emlékezőként a könyvtár előtt helyezték el.⁵⁴ E sokoldalú tehetség a fizika terén indította meg Nagyszombatban a fejlődést. Ennek a fejlődésnek nyomai jól láthatók a katalógusban. A könyvtár a jezsuiták korán megnyilvánuló természettudományi érdeklődésének megfelelően (De Lana, Kircher, Schott, Riccioli, Purchotius) kezdettől fogva jól fel volt szerelve matematikai és csillagászati könyvekkel. A nagy áttérés Newton fizikájára a könyvtárban is kimutatható: Newton munkáján kívül elsősorban a Newtont követő jezsuita szerzők munkáit szerezték be (Ceva, Castel, Casati, Pardies). S’Gravesande⁵⁵ és Musschenbroeck⁵⁶ tankönyveivel pedig megkezdődik a modern fizikai tankönyvek áramlása⁵⁷. Roger Boscovich⁵⁸ alapvető munkája (*Theoria philosophiae naturalis*) bécsi 1759. évi kiadása két példányban, két kisebb műve szintén két példányban volt meg. Magyarországi követőit (Makó Pált, Radics Antalt) nem említve, Karl Scherffer fizikáját két kiadásban is több példányban, az ugyancsak jezsuita Noël Regnault fizikai műveinek nemcsak gráci és nagyszombati, hanem francianyelvű párizsi és amsterdami kiadását (1735., 1745.) is beszerezték több példányban. Az elektromosságban jelentős Jean Antoine Nollet nagyon elterjedt *Leçons de physique experimentale*-ja az 1745. évi három példányban meglevő francia kiadáson kívül németül és olaszul is megvolt. Beccarianak *Electricitas* c. könyvét 1762-ben szerezték be. A jezsuiták oktatási szervezetéből következik, hogy a szomszédos országoknak és az osztrák tartományoknak jezsuita tankönyvei mind megtalálhatók: az 1750–70-es években Leopold Biwald, Joseph Herbert, Klaus Mihály, Joseph Khell, Joseph Pohl, Georg Krafft, Johann Melchior

⁵² M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története a XVIII. században. Bp., 1964. 140. l.

⁵³ M. Zemplén Jolán id. mű 214. l.

⁵⁴ Jenamy Vilmos id. műve.

⁵⁵ S’Gravesande, Wilhelm Jacob: *Philosophiae Newtonianae Institutiones* c. mű két kiadásban (Bassae, 1749. és Viennae, 1760.) három példányban volt meg.

⁵⁶ Pieter Musschenbroeck nagy munkái közül az *Elementa Physicae*nek nápolyi 1751. kiadása volt meg. (Beszerezve 1756-ban.) Bécsben és Leydenben megjelent kisebb terjedelmű tanulmányait több példányban megjelenésük után 1–2 évvel szerezték be.

⁵⁷ Az Évkönyvek 1762. évi bejegyzésében 9 szerző műveinek beszerzéséről tesz említést; mind a 9 természettudományi munka: több Boscovich és 3 newtoni fizikával foglalkozó munka. Az 1763. évi évkönyvről beszámol Boscovich nagyszombati látogatásáról, 1764-ben megdicsérik azokat, akik „*Physicas positiones ad mentem Newtoni*” védenek.

⁵⁸ M. Zemplén Jolán id. mű 25. l.: „Boscovich (1711–1787) elmélete ... a maga korában igen elterjedt volt, ... a jezsuita fizikusok körében is igen nagy népszerűségnek örvendett ... A newtoni fizika sok helyen éppen Boscovichon keresztül terjedt el.

Verdries⁵⁹ művei a nagyszombati egyetemi könyvtár erősen használt könyvei.⁶⁰ A példányszámok nagysága is mutatja a könyvek elterjedtségét. A beszerzés tudatosságára enged következtetni, hogy a modern fizikai könyvek nagyrésze a *Catalogus librorum bibliothecae astronomicae*ben is szerepel, tehát fontosnak tartották, hogy e művek a csillagvizsgáló könyvtárának állományában is meglegyenek.⁶¹ A művek olvasottságát a viszonylag nagy példányszámon kívül a kikölcsönzött könyvek nyilvántartása is mutatja.⁶²

A filozófiai művek beszerzésében is látszik, kisebb mértékben ugyan, az új szellem betörése. A könyvtár a jezsuita ellenreformáció szellemében fogant, így filozófiai alapanyaga természetesen Arisztotelészen és Szent Tamáson kívül a XVI–XVIII. sz.-i skolasztikus irodalom, melynek „klasszikusait” állandóan újabb és újabb kiadásokban beszerezték.⁶³ A XVIII. sz.-i filozófiai művek között nagy helyet foglaltak el a német nyelvterületen levő jezsuita iskolák (Dillingen, Ingolstadt, Innsbruck, Augsburg, Würzburg) tanárainak: Anton Mayr, Hermann Georg Hörman, Anton Erber, Joseph Redelhammer művei.⁶⁴ Ezek a szerzők a régi iskola hívei; kis számmal megjelentek mellettük a könyvtár állományában a német jezsuiták között elterjedt természetfilozófiai irány képviselőinek, Sigismund Storchenau és Joseph Mangold munkái. Az egyházi felvilágosodás eklektikus irányú egyházi íróinak munkáit az 50-es évektől kezdődőleg rendszeresen szerezték be.⁶⁵

⁵⁹ E munkákat, valamint Boscovich, Nollet, Regnault könyveit a tanárok beérkezésükkor elvitték és ezért hiányoznak az 1690. évben kezdett katalógusból.

⁶⁰ M. Zemplén Jolán: id. mű 240. l.: „az első egyetemi (fizikai) tankönyvek Magyarországon ... a korszak megfelelő fizikaanyagát nyújtották.” A szerző id. művének 222–224. l.-án felsorolja az első nagyszombati fizikai tankönyvekben szereplő külföldi szerzők nevét, és minthogy minden tankönyvben ugyanazok a hivatkozások, közös forrást tételez fel. A katalógusból azonban látjuk, hogy az idézett szerzők művei megvoltak a könyvtárban, így feltételezhető, hogy a műveket magukat ismerték és olvasták a tankönyvírók. Ugyanez látható a kölcsönvett könyvek legyzékéből is.

⁶¹ A *Bibliotheca astronomica*ban Athanasius Kircher, Caspar Schott, Ozanam, Erasmus Frölich, Pardies, Musschenbroeck, Scherffer, Tycho Brahe, Newton, Noël Regnault, Castel, Joseph Khell művei mellett természetesen sok a csillagászattal foglalkozó mű: de la Caille, a Nagyszombaton járt Cassini művei, párizsi csillagászati ephemerides, *acta physicoastronomica*. Az *Histoire de l'Académie Royale des Sciences* folytatása az 1753., 1761., 1762. 1764. évekből e könyvtárban található.

⁶² Handlerla Ferencnél, a filozófia tanáránál többek között kölcsön voltak az alábbi munkák: Jean Bapt. Duhamel két munkája (1637., 1730.), az *Ars Cogitandi* (1736), Gallus Cartier: *De anima* (1763), Storchenau *Metaphysicája* (1769), Boscovich „theoria”-ja, Musschenbroeck (1751) és Georg Krafft (1750) fizikája, De Lanis (1686), Clericus (Jean le Clerc), Stanley (1731) filozófiája, két Buddaeus, illetve Buddaeussal foglalkozó munka (1712, 1724) és egy *Organum*. Mitterpacher Józsefnél, a matematika tanáránál kölcsön voltak az *Histoire de l'Académie Royale des Sciences* 1731–1750. évi kötetei. Horváth Jánosnál, a fizika tanáránál a 29 kölcsönvett fizika könyv között volt Joseph Herbert *Theoria ... electricitatis* c. 1773-ban beszerezett műve, a szentpétervári akadémia *Commentarii* 30 kötete, Kepler munkái és a könyvtárban meglevő összes Musschenbroeck mű.

⁶³ Teljes számmal és nagy példányszámban a rend alapvető filozófusai: Toletus, Pereira, Fonseca, Vasquez, a *Commentarii Collegii Conimbricensis* foliánsai. A XVII–XVIII. sz.-i skolasztikusok közül a spanyol jezsuita szerzők száma a legnagyobb; főleg velencei, kölni és lyoni kiadásokban: Arriaga, Hurtado, Leonardus Lessius, Oviedo, Johannes Ulloa, Esparza és a legtöbbször, a legutolsó időkhöz beszerzett Suarez.

⁶⁴ Csapodi Csaba: Két világ határán. Századok. 79–80. évf. 1945/1946. 85–137. l. és Bernhard Jansennek a tanulmányban idézett munkái.

⁶⁵ Eusebius Amort: *Philosophia polygana*, Eduard Corsini hat kötetes *Institutiones*, Florian Dalham *Institutiones*, Jean Bapt. Duhamel *Philosophiája* sok kiadásban, Cartier, Fortunatus a Brixia,

Érthető módon teljesen hiányoznak a XVII–XVIII. sz. nagy filozófusainak művei.⁶⁶ Még Leibniz nevével sem találkozunk; tanait Christian Wolff munkáiból és a körülötte kialakult vitairadalomból (Buddaeus, Canz) ismerhették meg. A Wolff-iskolában legjelentősebb és a magyar jogi oktatásban is jelentős szerepet játszó Georg Joachim Daries több munkáját szerezték be 1773-ban, valószínűleg már a reform hatására.⁶⁷

A tanárok érdeklődési köre, kutatásuk iránya a katalógus történelem szakában is visszatükröződik. Az 1753. évi reform elrendelte az egyháztörténelmi tanszék felállítását, és 1769-ben tanszéket kapott a világi történelem is. Ezzel korrigálták a jezsuita oktatási szabályzat, a Ratio hiányosságát, és az államhatalom szempontjait is érvényesítették. A reform tankönyveket is bevezetett, ezek azonban már mind megvoltak a könyvtárban. Ezen nem is lehet csodálkoznunk, hiszen a modern hazai történetírás kezdetei, a magyar történelem tudományos művelésének megindítása, a források rendszeres felkutatása, a módszer kidolgozása a jezsuiták, nevezetesen Hevenesi Gábor érdeme.⁶⁸ Az adatgyűjtés előbb az egyháztörténelemre vonatkozott, majd a XVIII. sz. első harmadában a politikai történelemre terelődött a figyelem. E történetírók szintén nagyszombati jezsuiták voltak (Timon Sámuel, Kazy Ferenc, Kaprinai István). Történelemmel foglalkozott Kéri Borgia Ferenc is: az 1729–33-ban megjelent *Corpus Byzantinae historiae* huszonhárom kötete alapján írta meg az *Epitome historiae Byzantinae*, mely a magyar történelemre vonatkozó bizánci adatokat tartalmazza. (Az alapforrás nagy részének egyidejű beszerzése kimutatható a katalógusból.) A rend maga is tisztában volt a történeti kutatások jelentőségével: Pray Györgyöt *Annales veteres Hunnorum* megjelenése után, 1761-ben felmentette a tanári és lelkipásztori teendőik alól, hogy tehetségét teljesen a történelmi kutatásoknak szentelhesse. Pray 1767 óta Pozsonyban tevékenykedett, Katona István és Kaprinai István azonban továbbra is a nagyszombati egyetem tanárai maradtak. Nyilván az ő kívánságait elégítették ki nagy forráskiadványok beszerzésével, (Claude Fleury *Historia ecclesiae* 51 kötete, Muratori *Scriptores rerum Italicarum* 25 kötete). Katona Istvánnak a leltározáskor kölcsönlevő könyveinek térítvényei (128 mű 204 kötet) is mutatják, milyen hatalmas forrásanyaggal dolgozott.

Antonius Genuensis munkái. A divatos kompendiumokat, a koruk filozófiáját magyarázó vitairatokat gyorsan szerezték be. (Kampmiller: *Crisis philosophica super hodierna philosophia* ... Viennae, 1730. c. művét 1731-ben három példányban.)

⁶⁶ Jezsuita kiadványokon keresztül ismerkedtek meg a haladó gondolkodók egy részével is. Így pl. Leopold Prandtner *Origo et progressus philosophiae* c. 1723-ban megjelent művében, vagy Sigismund Storchénau 1769-ben megjelent *Metaphysicájában* Giordano Bruno, Galilei, Hobbes, Gassendi, az atomisták, Pascal, Spinoza, Malpighi, Harvey, Boyle stb. munkásságával ismerkedhettek meg. Megjegyzendő, hogy Spinoza, Descartes és a német atomisták munkái megvoltak a könyvtárban. A Descartes-irodalom és a Descartes-ellenes irodalom a revíziókor megvolt még, Spinoza *Principiája* azonban addigra már elveszett.

⁶⁷ Az 1760. évi jogi tanügyi reform által elrendelt kötelező tankönyvek egy-egy példányban voltak meg, az 1770. évi reform során bevezetett Joachim Georg Daries-féle tankönyvet egyéb munkáival együtt két példányban 1773-ban szerezték be (vagy írták be a katalógusba). Megjegyzendő, hogy azok a tankönyvek, melyekre Mária Terézia külön pénzt utalt ki, kimutathatólag már nem kerültek a könyvtár állományába. (E könyvbeszerzésekre ld. Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935. Bp., 1936. 81. l.)

⁶⁸ Hóman Bálint: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. Bp., 1920.

Következő feladatunk a könyvtár állományának elemzése, itt a beszerzéssel kapcsolatban csak arra szeretnénk volna rámutatni, hogy a könyvtár beszerzése alapfeladatán túl mennyire tükrözi a külső és belső eseményeket. Egyetemi oktatásunk története foglalkozik a tanárok munkásságával, a kiadott disszertációk tárgyával, a mi feladatunk lesz a könyvtár állománya alapján bemutatni, mit olvasott a XVII–XVIII. századi tanár és hallgató. A felvilágosodás műveit gyűjtő főúri könyvtárak után e könyvtár vizsgálata nem hálás feladat, de nem közömbös ismerete.

A JEZSUITA REND FELOSZLATÁSA

1773. július 21-én XIV. Kelemen pápa feloszlatta a jezsuita rendet, s ennek következtében szeptember 20-án Mária Teréziának a m. kir. udvari kamarához intézett rendelete alapján bizottságok szálltak ki vagyonának lefoglalására. A rend vagyonának leltározásáról döntő *commissio mixta* szeptember 27–29. tartott ülése a leltározás minden kérdésére kiterjedt. A könyvtárt érintő rendelkezések a következők voltak: a két kamarai *commissarius* az egyházi *commissariusok* jelenlétében minden, pénzt vagy iratot tartalmazó szekrényt, lepecsétel, így a könyvtárt és a levéltárt is. A kikölcsonzott könyveket a rendtagok kötelesek visszaadni, de királyi kegyelemből megtarthatják azokat, amelyek hivatásuk gyakorlásához szükségesek. A jezsuiták vallásos tárgyú kéziratait a két világi *commissarius* jelenlétében el kell égetni – kivételek ez alól a rendelkezés alól a könyvtárban elhelyezendő *historia domesticák*. Az ülés határozatait október 2-án utasításban – *Instructio pro N. N. velut Commissario Camerali* – adták ki. Nagyszombatban október 11-én a rendelet értelmében a kamara részéről Hávor Imre fogalmazó, a politikai hatóság képviselőjében Zgurics János összeíró, az egyházi hatóság képviselőjében Nagy Ferenc jelent meg. A leltározást december 18-án fejezték be, ekkor adták át a 364 oldalas *Inventarium seu conscriptio Collegii suppressae Societatis Jesu Tyrnaviensis eiusque bonorum, caeterorum item effectuum ubilibet reperibilium peracta anno Domini 1773.* című kötetleltárt.

A leltár részletesen leírja először a kollégium pénzügyeit, majd az épületben szárnyanként és emeletenként szobáról szobára végighaladva sorra veszi az ingóságokat. Ennek a leltárnak a jelentősége túlnő az egyetem történetének érdekkörén, mert kitarul előttünk egy jól működő szervezet teljes képe; az egyetem keretén belül működő intézményeknek (könyvtár, gyógyszerár, zenekar, csillagvizsgáló stb.), és magának az egyetemi háztartás felszerelésének leírása fontos kiegészítője egyéb XVIII. sz.-i művelődéstörténeti forrásainknak.

A *commissio mixta* a leltározás végén, a december 31-i ülésén⁶⁹ megállapította, hogy a könyvtárban nagy a rendetlenség, s ezért az értékes anyag megőrzésére *curator* nevezendő ki. A könyvtár regisztrálásával, egy új katalógus készítésével Csapodi Lajost bízták meg, akinél alkalmasabb személyt nem is találhattak volna:⁷⁰ a rend-

⁶⁹ *Jesuitica ... 1300. Protocolla. 1773. sessio 104.*

⁷⁰ Fekete György és Ürményi József királyi biztosok jelentik, 1774. okt. 24.-én, hogy a királyi dekrétum végrehajtása értelmében a másodkönyvtáros Csapodi Lajos, aki már abban az évben a könyvtár gondját viselte. Irnokok Kovachich György és Szattmári András. Az utóbbit az elenchusok készítése terén végzett érdemeiért választották. (Merkur von Ungarn. 2. Jg. 1787. I. 661. l.)

ben nagy tekintélynek örvend, a dogmatika tanára, 1766-tól 1772-ig a hittudományi kar dékánja. Katalóguskészítési érdemeit méltányolták is, amikor – a rend feloszlata után – neki ítelték az új, állami egyetem könyvtárában a bibliothecarius secundarius állását. Katalogizálási munkájának gyorsítására 1774. február 6-án egy irnokot – Szattmári Andrást – és egy könyvhordó szolgát rendeltek segítségére, az előbbi 40, az utóbbit 20 krajcár napidíjjal.⁷¹

A nagy rendetlenség, amelyről a commissio mixta jelentése említést tesz, a leltárból is kiderül: a földön 1855 heverő könyvet számoltak meg. A rendcsinálásra tehát szükség is volt. Ez különben egybevágott azzal az összes rendházi könyvtárra vonatkozó rendelkezéssel, hogy az állományról katalógust kell készíteni.

Az új katalógus készítői kezükben az 1690-ben megkezdett és 1773-ig folytatott katalógussal kezdték munkához. Ez a katalógus a betűrenden belül 23 szakba csoportosítva írja le a könyveket, megadván a szerző nevét, a mű címét, méretét, a megjelenés helyét és évét, a kötés minőségét és a beszerzés idejét.⁷² Ebbe a katalógusba kellett volna minden beérkező könyvet beírni, s hogy ez nem történt meg, a revízió eredményéből kiderül. A revíziónak tehát, melynek meg kellett előznie az új katalógus elkészítését, három feladata volt:

1. A katalógusba be nem írt könyvek bevezetése a megfelelő szakba.⁷³
2. Az immár teljesnek vélt katalógus alapján annak megállapítása, hogy milyen könyvek veszttek el a könyvtár állományából.
3. A könyvállománynak az új katalógus számára modernebb szakrend szerint való csoportosítása.

A revíziókor sorra vették az egyes könyveket, és meglétüket a katalógusban megjelölték. (Az így megjelölt könyvek általában meg is vannak az új katalógusban.) Nagyobb szakok esetében, ahol sok a beírás és ezért a betűrend áttekinthetetlen volt, durva betűrend szerint beszámolták a munkákat, hogy ennek alapján lehessen az új katalógusba azokat beírni. Így elérték azt, hogy bár a betűrend nem szoros, egy szerző munkái egy helyütt voltak. Ugyanekkor szakozták át a könyveket is; a katalógusban a könyv mellé bejegyezték azt a szakot, ahol a könyv az új katalógusban szerepelni fog.

Csapodi szakított a régi felállítással, mely tudománysszakok és nyelvek szerint csoportosította az anyagot.⁷⁴ A revízió előtt így volt elhelyezve a könyvállomány – erről a leltár tanúskodik – és így osztályozza a könyveket az 1690-ben kezdett

⁷¹ Jesuitica ... 1301. Protocolla. 1774. sessio 29.

⁷² Ld. az 1. táblázatot

⁷³ A katalógusba sokszor csak egy-két év múlva, vagy nem is került beírásra a könyv. Így pl. a Roger Boscovich: *Dissertatio de viribus vivis* (1752) c. munkát csak a revízió alkalmával írták a katalógusba, holott a könyvben 1757-es állománybavételi bejegyzés van. Sőt Boscovich főműve a *Theoria philosophiae naturalis* (1759.), melyet az évkönyvíró szerint 1762-ben szereztek be, csak a revízió után került kézbe, és így csak az új, 1774. évi katalógusban szerepel. (Handerla Ferencnél, a filozófia tanáránál volt kölcsön.) A be nem írt könyvek számára jellemző, hogy a filozófia szakban a revíziókor 244 kötetet kellett beírni. Ez az összes beírt (nem meglevő!) könyvek 31%-a. Ebben a szakban ezenfelül a legmodernebb könyvek a revízió után kerültek elő.

⁷⁴ A katalógusban a tudománysszakok és nyelvek szerinti csoportosításnak ez a vegyülete a XVIII. századi katalógusokban gyakori jelenség, sőt a komáromi jezsuiták könyvtáráról 1774-ben (!) készült katalógusban (leltárban) is csupán a latin könyvek vannak szakok szerint csoportosítva, míg a német, magyar és olasz–francia könyvek nyelvek szerint különülnek el. Gulyás Pál: A könyv

katalógus. E téren azonban már régen nem volt meg az egységes gyakorlat, mert ugyanazon munka a beíró megítélése (önkénye) szerint hol a nyelvi csoportba, hol a szakcsoportba soroltatott. Nyilván a könyvek címleírása egységesítésének szempontja és korszerűbb, használhatóbb katalógus kialakításának vágya vezette Csapodit arra, hogy változtasson az eddigi rendszeren. Megszüntette a nyelvi csoportokat,⁷⁵ a felduzzadt szakokat (Philosophi, Historici, Humanistae) alosztályokra bontotta; összetartozó szakokat egyesített, új rendszerbe foglalta az egyes osztályokat (Theologi, Juristae). Új elnevezést – Theologi dogmatici – adott a Controversistae szaknak. (Megjegyzendő, hogy az 1690-ben kezdett katalógusban még Apologetici szak is van, ennek azonban a felállításban nincs nyoma.)

A katalogizálandó könyvek közé vette az addig nem katalogizált „tiltott” könyveket (Haeretici et prohibiti). Ezeknek külön kezelése pápai rendeleten alapult; gyóntatók, hitszónokok, teológiai tanárok számára azonban hozzáférhetőek voltak. Az 1690-ben kezdett katalógusban Haeretici szak egyáltalán nincsen, és az ide tartozó könyvek tárgyuk szerint sincsenek más szakcsoportba bevezetve, noha 1690-ben a könyvtárnak már számos ilyen könyve volt, s azokat kezdettől fogva külön kezelték. Tudjuk, hogy Pázmány Péter 1636-ban a könyvtárnak adta a Thurzó-könyvtár eretnek könyveit;⁷⁶ ugyancsak a jezsuita kollégiumra szállottak Telegdi Miklós eretnek könyvei. Az új katalogizálás során feldolgozott 309 „tiltott” műből 228 jelent meg 1700 előtt, sőt 123 1600 előtt. Az eretnek, és tiltott könyvek között szép számmal szerepelnek Luther munkái XVI. és XVII. sz.-i kiadásokkal, köztük nyilván azzal a német kiadással is, melyről tudjuk, hogy Znióvárálján már a XVI. sz.-ban használták.⁷⁷ Kálvin, Melancthon – egy-egy jelentéktelen munka kivételével – ugyancsak tiltott. Erasmus – filológiai munkái kivételével – szintén tilos. Később, a XVIII. sz.-ban a beszerzett „tiltott” könyveket (janzenista munkákat, Grotius, Bodin, Machiavelli műveit, a *Historie des révolutions de Hongrie*-t) olykor beírták a katalógusba, de továbbra is külön kezelték. Nyilván Nagyszombat felvidéki helyzetéből következőleg a hitviták korának protestáns irodalmából – énekgyűjtemények, katekizmusok, prédikációk – elsősorban a lutheri irányzat van képviselve: Gottfried Arnold, Josua Stegmann, Keckermann, Avenarius, Osiander, Hunnius, Johann Gerhard, Johann Friedrich König. A kálvini irányzat követői közül több munkával szerepel Cocceius, Heidegger, Amesius, Turretini, Piscator, Bullinger, Gualtherus, Pareus. Még angol puritánok angliai kiadásai is talál-

sorsa Magyarországon. 1–3. rész. [Kézirat gyanánt.] Bp., 1961. Magyar Könyvszemle. 30. évf. 1923. 83 l.

⁷⁵ A Medici szak jól mutatja a revízió menetét. Az 1690-ben kezdett katalógusban 255 kötet, a revízió után összeállított 1774. évi katalógusban 186 kötet (146 mű) van felvéve. Az 1774. évi katalógusban 17 olyan munka szerepel, amely az 1690-ben kezdett katalógusban nincsen a Medici szakban. E 17-ből azonban 10 mű az 1690. évi katalógusban a Germanici szakban megtalálható. Így pl. Böhmen *Cura equorum* 1735. évi szerzési évszámmal. A revíziókor bejegyezve: „Medicus” A könyv: Böhmen, Martin: *Ein neu Buch von bewehrten Ross Artzneyen* ... 9. Ausg. Leipzig–Frankfurt, 1674. Ugyanakkor 81 azon művek száma, amelyek az 1690. évi katalógusban szerepelnek, de az 1774. évi katalógusban nincsenek felvéve. Ezek a munkák azonban – kettő kivételével – a revíziókor már nem voltak találhatók.

⁷⁶ Csery József id. kézirat. 2. köt. 1636. évi bejegyzés.

⁷⁷ Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai i.m. 295. l. A prágai Clementinumban is külön kezelték a tilos könyveket. Predeek i.m. 394. l.

kozunk: Nicholas Bifield, Benjamin Woodroffe, John Lightfoote egy-egy munkájával. Nagy számmal találunk a hitviták korából magyar, illetve magyarországi katekizmusokat, vitairatokat. Ugyanide került Skalich Pál *Encyclopediae ... epistemonja* (Basel, 1559). Megjelenési helye szerint a tiltott és eretnek könyvek legtöbbje németországi (150) és svájci (42) kiadású.

A revízió a címleírások egységesítésével sok hibát ki tudott küszöbölni. Így megszüntette a már említett kettős címleírást a nyelvhez és szakba való osztás esetében. (Thomas Kempis *Imitatio Christi*je öt helyen szerepelt: a Spirituales szakban, három nyelvi osztályban, sőt ezek közül az egyikben a T betűnél is!) Igyekezett a több névformában szereplő szerzők munkáit összegyűjteni egy helyen. (Az 1690-es katalógusban Zegen van Espen például három helyen szerepelt.) A szerzőn és címrendszőn egyaránt szereplő műveket a szerző nevének törekedett szerepeltetni.

A revízió fő érdeme, hogy sikerült a több példányban meglevő könyvek egy, de nem egyszer több szakban is elszórtan szereplő leírásait egyesíteni a példányszám feltüntetésével. Egyúttal selejtezést is végrehajtottak: nagy példányszámú könyvek rossz példányait nem vették állományba.⁷⁸ A revízió után a katalogizálásra kerülő kötetek száma 10 090. A kéziratok száma nyilván az előírt kötelező selejtezés során 8-ra csökkent.

Itt szeretnénk kitérni a könyvtár állományának szám szerinti adataira. Az 1–3. táblázatban közöljük a katalógusok és a leltározás alapján összeszámolt állomány adatait. A táblázatokban közölt kötetszámok eltérnek egymástól. A két katalógus számadatai közti különbséget könnyen meg lehet érteni. Az 1690-től 1773-ig vezetett katalógus 11 343 kötetet, az 1774. évi katalógus 10 090 kötetet tüntet fel. Az 1774. évi katalógus áttekinthetőbb, így ennek számadatai megbízhatóbbak. Hogy a két katalógus számadatai között különbség van, elsősorban abból adódik, hogy az 1690-ben kezdett katalógus esetében az összes beírt köteteket számoltuk össze, tehát mindazokat a könyveket, melyek a könyvtárba érkeztek, viszont tudjuk, hogy a revíziókor sok könyvet nem találtak, vagy selejteztek. Nehezebb azonban feloldani az ellentmondást, amely a katalógusok és a leltár számadatai között van. A leltározáskor 15 221 kötetet, a kéziratokat és a krudában levő nyomtatványokat leszámítva 14 674 kötetet számoltak meg. (Hogy az orvosi könyvek valóban nem voltak a könyvtárban, vagy „a földön fekvő könyvek” között voltak, nem tudjuk megállapítani.) A nagy számbeli különbséget, mely az 1690-ben kezdett katalógusba beírt és a leltározáskor valóban meglevő könyvek száma között fennáll, csak azzal tudjuk magyarázni, hogy egyrészt az 1690-ben kezdett katalógusban egyöntetű, egyértelmű beírás csak kezdetben volt, és a kötetszámot nem tüntették fel rendszeresen, másrészt a leltározáskor a műveket darabszám szerint számolták össze, és ez gyakran több, mint a kötetszám. Hogy ez így lehetett, mutatja a tiltott könyvek szakja, melyben a leltározáskor 598 kötetet számoltak össze, az 1774. évi katalógusba viszont 425 kötetet írtak be.

A katalógus, az „elenchus” 1774. októberében elkészült, és a kamara október 25-én átveszi. Negyedréte alakú, 190 lapot tartalmaz. Címlapján: *Catalogus Librorum Bibliothecae Tyrnaviensis conscriptus anno 1774*. Utolsó lapján (189b.) az

⁷⁸ Az 1753. évi tanügyi reform Haselbauer héber grammatikáját tankönyvnek írta elő: 1754-ben 50 példányt vettek belőle. A revízió már csak 23 pl.-t talált, az új katalógusba csak 18 pl.-t vesznek fel.

összeíró neve: *Libros hoc catalogo specificatos ex mandato Excelsae Commissionis registravit Ludovicus Csapodi*. A katalógus 17 szakba, a nagy alosztásokat tekintetbe véve 39 szakba osztja a könyveket, sőt a Scriptura sacra, Lexica és Grammaticae szakokat nyelvek szerint tovább finomította. A szakokon belül szerzői betűrendben következik a felsorolás. Az első rovat a szerző nevét, illetve szerző nélküli mű esetében a mű címét, a következő rovatok a megjelenés helyét és évét, a kötetszámat a méretet, a kötés minőségét, a példányszámat közlik. A revízió alkalmával elmondottakból következik, hogy ez a katalógus sem megbízható bibliográfiai szempontból. A munka túlságosan gyors volt ahhoz, hogy pontos címleírást adjon: a betűrend nem szoros, a címleírások az 1690. évi katalógus címleírásait másolják, ott egészítve ki, illetve javítva, ahol nagy a hiányosság. Az újonnan beírt könyvek címleírása is követi a sajnálatos gyakorlatot, hogy – nem elvszerűen – a címet nemcsak rövidítve közli, hanem nyelvre való tekintet nélkül latinul. Többkötetes munkák esetében a megjelenés adatai – az első kötet impresszumát vévén csak tekintetbe – sem megbízhatóak. Nagy előnye azonban az előbbi katalógussal szemben az, hogy feltünteti a kötetszámat, és így ez a katalógusunk az egyedüli, amely megközelítőleg számszerűleg is visszaadja a XVIII. sz. könyvtár állományát.

Sajnálunk kell, hogy a művelt, több nyelven tudó s munkájukat lelkiismeretesen végző katalogizátoroknak kevés idő állt rendelkezésre. Csapodi rendszerező képessége, nagy tudása a katalógus szerkezetén és az egyes szakok felépítésén is meglátszik. Így az általunk tüzetesebben megvizsgált filozófia szak felbontása, az ott végzett címleírási revízió – nagy áttekintésről és szakismeretről tesz tanúbizonyságot. E katalogizálással a leltározás végleg lezárult. A jezsuita korszak könyvállományának legteljesebb katalógusa új katalógus, mintegy jelképe annak, hogy új korszak kezdődik a könyvtár életében.⁷⁹

1. TÁBLÁZAT

ÁLLOMÁNY AZ 1690–1773. VEZETETT KATALÓGUS SZERINT

	állomány 1690-ig	1691–1773 gyarapodás		állomány 1690-ig	1691–1773 gyarapodás
Scriptura Sacra	239	174	Controversistae	221	342
Corcilia	384	194	Apologetici	75	60
Theologi			Historici	417	763
scholastici	507	390	Politici	54	133
morales	214	210	Humanistae	570	653
Canonistae	157	320	Spirituales	634	517
Juristae civiles	71	245	Vitae	118	77
Philosophi	362	418	Graeci	71	58
Medici	88	160	Hebraei	37	37
Mathematici	339	184	Ungarici et Bohemici	172	127
Concionatores	283	262	Germanici	199	386
Catechistae	46	74	Italici, Gallici, Hispanici	73	228
				5331	6012

Összesen: 11 343 kötet könyv

⁷⁹ Az új, állami egyetemi könyvtár kezdetének történetét Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlata korában (1773–1790) az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 3. kötetében tárgyalja. Világosan látszik, hogy a jól kialakított könyvtári gyakorlatot az új korszakban fel tudták használni.

2. TÁBLÁZAT
ÁLLOMÁNY AZ 1773. ÉVI LELTÁR SZERINT

A belső könyvtárban levő könyvek:		
1. Libri SS Patrum et diversorum conciliorum majores et minores promiscue		319
2. Vitae sanctorum et ecclesiastici		385
3. Theologi speculativi		987
4. Sacrae scripturae et interpretum eius		423
5. Controversistae		710
6. Mathematici		392
7. Germanici promiscui		600
8. Juridici diversi		634
9. Concionatores et catechistae		310
10. Graeci et Hebraei		237
11. Philosophici		1019
12. Theologici morales		629
13. Historici diversi		696
14. Humanistici scholares		788
15. Gallici et Italici diversae qualitatis		272
16. Graduales et varii Slavonici, Bohemici, Illyrici, Polonici etc.		686
17. Diversae speciei in armariis repositi		458
18. Spirituales		908
19. In terra jacentes		1883
		<hr/> 12336

A külső könyvtárteremben a szekrényben zárva volt:

1. Libri manuscripti	507
2. Diversae speciei impressi in cruda	40
3. Prohibiti libri	598

Névre szóló térítvényen 1740 kötet volt kölcsön.

A könyvtárban levő *könyvek* száma: 14 674 kötet

3. TÁBLÁZAT
ÁLLOMÁNY AZ 1774. ÉVI KATALÓGUS SZERINT

	kötet	mű
Scriptura Sacra	178	80
Sancti Patres et ecclesiastici scriptores	358	128
Concilia	78	26
Decreta pontificum romanorum	53	13
Rituales ecclesiastici	50	33
Commentatores in sacram scripturam	524	258
Theologi scholastici	689	294
dogmatici	1 065	451
morales	460	214
Juristae		
Canonistae	326	141
Civilistae	188	144
Juris patrii	76	25
naturae	10	7
publici	4	4
Politici	165	104
Medici	186	146
Philosophi veteres	417	205
recentiores	420	142

3. táblázat folytatása

	kötet	mű
historiae naturalis	52	27
morales	34	24
Mathematici	516	279
Nummarii	52	38
Antiquarii	45	28
Historici Sacri	406	140
profani	533	282
Geographi	97	66
Chronologii	32	26
Humanistae		
Oratores	155	98
Poetae	259	153
Epistolae	40	30
Eloquentiae et poeseos praecepta	362	220
Comoedi et tragoedi	90	50
Grammatici		
Lexica	125	68
Grammaticae	145	84
Ascetici		
Concionatores	556	344
Catechistae	108	60
Spirituales	670	341
Vitae	141	78
Haeretici et prohibiti	425	309
	10 090	5160
Libri manuscripti 8 tétel		

4. TÁBLÁZAT
A KÖNYVTÁRRÁ FORDÍTOTT ÖSSZEGEK

Forint	Krajcár	Forint	Krajcár
1690	200 ⁺	1754	103
1693	300 ⁺	1755	334
1735	732 ⁺	1756	79
1736	374 ⁺	1757	101
1737	152	1758	98
1738	81	1759	73
1739	52	1760	349
1740	119	1761	89
1741	50	1762	93
1742	158	1763	366
1743	67	1764	319
1744	136	1765	163
1745	132	1766	185
1746	97	1767	121
1747	266	1768	182
1748	178	1769	142
1749	325	1770	142
1750	116	1771	76
1751	100	1772	178
1752	415	1773	133
(Májusban 323,15 Ft egy tétel!)		(jan-okt)	
1753	122	+ Az Évkönyvek adatai	

5. TÁBLÁZAT

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR KÖNYVTÁROSAI 1690–1772.

Dümmerth Dezső összeállítása a Catalogus personarum provinciae Austriae S. J. (Pannonhalma, Közp. Főkönyvtár, kézirat) alapján.

	<i>Prefektus:</i>	<i>Segédkönyvtáros:</i>
1690	Szentiványi Márton	Fekete Ferenc
1691	Sennyei László	Fekete Ferenc
1692	Bernardi Péter	Fekete Ferenc
1693	Bernardi Péter	Slalapar Lukács, Velencei Márton
1694	Bernardi Péter	
1695	Szentiványi Márton	Tissemani István, Koller Kristóf
1696	Szentiványi Márton	Bardia József
1697	Szentiványi Márton	Szluha Ferenc
1698	Szentiványi Márton	
1699–1700	Szentiványi Márton	Menyhárt András
1701	Szentiványi Márton	Hidy Gergely
1702	Szentiványi Márton	Vorster Vilmos
1703	Szentiványi Márton	
1704	Szentiványi Márton	Saherpöck Ignác
1708		Wöber Ferdinánd
1709	Wenner Jakab	
1710	Wenner Jakab	Strakos Albert
1711	Wenner Jakab	Tamási Miklós
1712	Wenner Jakab	
1713	Kapy Gábor	
1714	Kapy Gábor	Kolb István
1715	Szerdahelyi Gábor	Gottwaldt Ferenc
1716	Szerdahelyi Gábor	Gassner János
1717	Szerdahelyi Gábor	Tallián Péter
1718	Szerdahelyi Gábor	Donáti Frigyes
1719	Szerdahelyi Gábor	Mayr János
1720	Szerdahelyi Gábor	Obermayr Ferenc
1721	Szerdahelyi Gábor	Brumovsky Ferenc
1722	Tapolcsányi Lőrinc	Brean Károly
1723–1724	Tapolcsányi Lőrinc	Graff Gábor
1725	Tapolcsányi Lőrinc	Benyovszky Pál
1726	Tapolcsányi Lőrinc	Imrikovics György
1727	Tapolcsányi Lőrinc	Galyuss Antal
1728	Tapolcsányi Lőrinc	
1729	Rajcsányi György	Szegedi János
1730	Huszár János	
1731	Huszár János	Kéri Ferenc
1732–1733	Csepelényi Ferenc	Nagy János
1734–1735	Csepelényi Ferenc	Tersztyásky János
1736–1737	Szdelár Ferenc	Bíró György
1738	Szdelár Ferenc	Okolicsányi Elek
1739	Szdelár Ferenc	Vecsei János
1740	Szdelár Ferenc	Olsavszky György
1741	Kazy János	Miller György
1742–1743	Kazy János	Muszka Miklós
1744		Walter Pál
1745	Graff Gábor	Wolff Flórián
1746–1747	Graff Gábor	Adányi András

	<i>Prefektus:</i>	<i>Segédkönyvtáros;</i>
1748	Graff Gábor	Werner Lajos
1749	Turóczi József	Osiminka András
1750	Turóczi József	Dugovics Antal
1751	Turóczi József	Reviczky Antal
1752	Turóczi József	Ivancsics János
1753–1754	Graff Gábor	Eisenpeitl Mátyás
1755	Graff Gábor	Jenamy Vilmos
1756–1757	Prileszki János	Haller János
1758	Prileszki János	Nagy István
1759	Prileszki János	Majthényi Gábor
1760	Hávor János	Nagy József
1761	Schmitt Miklós	Nagy József
1762	Schmitt Miklós	Dániel Tivadar
1763–1764	Prileszki János	Schmelzer Ignác
1765–1768	Muszka Antal	Schmelzer Ignác
1769	Muszka Antal	Riethaller Mátyás
1770–1772	Ivancsics János	Fináczy Ferenc

A hiányzó években nem tüntet fel prefektust, illetve segédkönyvtárost a Catalogus.

GESCHICHTE DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK BUDAPEST

1690–1774.

(Zusammenfassung)

Die älteste öffentliche Bibliothek, auch heute noch eine der wichtigsten wissenschaftlichen Bibliotheken Ungarns, ist die Universitätsbibliothek Budapest. Die Umstände ihrer Gründung und Vorgeschichte als Bibliothek des Jesuitenordens in Nagyszombat (Tyrnavia, Tyrnau, derzeit Trnava in der Tschechoslowakei) wurden von Dezső Dümmerth in der Zeitschrift Magyar Könyvszemle (1963, 1964.) bereits erläutert. Die hier behandelte Periode beginnt mit der Glanzzeit und endet mit der Auflösung des Jesuitenordens im Ungarn. Der Aufschwung des Ordens setzt mit dem Ende der Türkenkriege, dem Jahre des Landestages von 1687 ein. Unter Führung tatkräftiger Rektoren (Sennyei, Szentiványi) beginnt der Aufbau des vom Brande beschädigten Collegiums in Nagyszombat, und als ein Zeichen des inneren Aufschwunges entstand im Jahre 1690 der erste grosszügige Katalog der Bibliothek.

Im Folgenden soll gezeigt werden, wie sich 1690–1774 die Räumlichkeiten und die Erwerbungen der Bibliothek des Collegiums gestalteten.

Die ausgesprochen zum Bibliothekszweck gebaute, bibliotheksmässig eingerichtete erste Räumlichkeit entstand 1715. mit einer Fläche von rund 200 m². Die Jahrbücher der Universität berichten auch von der Einrichtung der Bibliothek. Ihre entgeltlichen Räumlichkeiten erhielt sie 1761. In diesem Jahre wurden die 1753. begonnenen Bauarbeiten beendet, und die Bibliothek gleichzeitig mit der Sternwarte eröffnet. Die dieser Studie beiliegenden Pläne zeigen deutlich die Lage der Bibliothek. (Beilage 1: Grundriss des Collegiums, Beilage 2: Die Bibliothek im ersten Stockwerk „B“ und „C“.) Der Bibliothekssaal mit einem Flächenraum von rund 300 m² war mit Fresken bedeckt; die Einrichtung wurde sogar von aufgeklärten Schriftstellern bewundert. (Hinsichtlich der Beschreibung s. Anmerkung 22.)

Der Bücheranwachs erfolgte aus drei Quellen. 1. Geschenke und Zuwendungen der Universitätsdruckerei, 2. Geschenke aller Art und 3. Kauf.

1. Die Druckerei übergab der Bibliothek Exemplare der eigenen Produktion (eine frühe Antezedenz der „Pflichtexemplare“) und Produkte anderer jesuitischer Druckereien. Die Druckerei war sogar der Hauptliferant ausländischer Bücher. 2. Die Geschenke stammten hauptsächlich aus den Jesuitenprovinzen benachbarter Länder. Wien spielte dabei eine grosse Rolle. Der Jesuitenorden selbst war bewusst der Wichtigkeit der internationalen Beziehungen zwischen Gelehrten Gesell-

schaften (Akademien in Paris, Sanktpetersburg.) 3. Hinsichtlich des Kaufes von Büchern besitzen wir aus den Jahren 1737–1773. Rechnungsbücher des Collegiums, wonach die Bibliothek jährlich durchschnittlich 150–200 Ft. erhielt (s. Tabelle 4.) Diese Summe reichte allerdings nur für die Erwerbung besonders wichtiger Bücher aus. Gewicht wurde gelegt auf die ununterbrochene Besorgung von Serienwerken und mehrbändigen Büchern (Acta Sanctorum, Werke von Suarez), auf den Kauf neuer Ausgaben wichtigster Schriftsteller, diese eventuell für den Unterricht auch in mehreren Exemplaren.

Die Bibliothek besass, ausser reichlichen Material zu Unterrichtszwecken, seiner Funktion gemäss in erster Linie Bücher theologischen und philosophischen Inhalts. Da in dem von 1690. bis zur Aufhebung des Jesuitenordens geführten Katalog im Prinzip jedes Buch mit Angabe seiner Ankunft eingeschrieben worden ist, lassen sich sehr gut die Umwandlungen in der Auffassung im Jesuitenorden gegen die Mitte des XVIII. Jahrhunderts verfolgen. Die Reformbestrebungen, die vorzüglich den staatlichen Eingriffen vorzubeugen trachteten, lassen sich klar erkennen in der Besorgung von Werken newtonianischer Physiker (Boscovich, s'Gravesande, Musschenbroeck). Dass Werke der grossen Philosophen des XVIII. Jahrhunderts fehlen, erscheint natürlich, nur Werke von Christian Wolff vertreten die neuen Richtungen.

Die Aufhebung des Jesuitenordens am 21. Juli 1773. besiegelte auch das Schicksal des Collegiums in Nagyszombat. Das Inventar des Collegiums wurde am 18. Dezember 1773. überreicht. Dieses Inventar ist von grosser kulturhistorischer Bedeutung, da alles was dem Collegium angehörte (von der Apotheke bis zur Küche) aufgenommen wurde. Auch die ganze Einrichtung der Bibliothek ist im Inventar enthalten.) Hinsichtlich des Bücherbestandes s. die Tabelle 2.) Da sich die Bibliothek in grosser Unordnung befand, wurde mit der Aufnahme des Bestandes Lajos Csapodi, Professor der Dogmatik betraut. Nach der Revision des Bücherbestandes wurde nach neuen Richtlinien ein neuer systematischer Katalog verfertigt. (Die Beschreibung dieses Kataloges s. in der Studie von Endre Pálvölgyi in diesem Jahrbuch.)

Drei Tabellen verweisen auf den Bücherbestand der Bibliothek: 1. an der Hand des 1690. angefangenen Katalogs, 2. laut des Inventars und 3. laut des von Lajos Csapodi verfertigten Katalogs von 1774. Dass in dem 1690. begonnenen Katalog die Zahl der Bücher grösser ist als im Katalog von 1774., ist verständlich, da bei der Revision von 1774. viele Bücher schon nicht mehr vorhanden waren und viele ausgemustert wurden. Dass im Inventar eine viel grössere Anzahl von Büchern angegeben wurde als im Katalog von 1774., ist auch so zu erklären, dass im Inventar die Anzahl von gebundenen Bandteilen (Stück), im Katalog dagegen die Anzahl von Bänden angegeben wurde.

Mit der Aufhebung des Jesuitenordens beginnt eine neue Periode in der Geschichte der Bibliothek: nun ist sie die Bibliothek der staatlichen Universität. Der Bestand, die Funktionen ändern sich. Die wichtigsten Fragen dieser Zeit werden von András Tóth im 3. Bd. der Annales behandelt.